

Een huishoudperspectief op pensioen, wonen en zorg

Pensioen, wonen en zorg worden vaak afzonderlijk geanalyseerd. Hierdoor sluiten deze domeinen niet altijd goed aan op de behoeften van individuele huishoudens. Een integraal analysekader onderzoekt hoe pensioen, wonen en zorg de huishoudens beter kunnen ondersteunen bij hun financiële planning over de levensloop.

LANS BOVENBERG
Hoogleraar aan
Tilburg University

BART BOON
Senior manager
groepstrategie bij
Achmea

EUGENE REBERS
Senior beleidsadviseur bij APG

Het combineren van pensioen, wonen en zorg is vanuit verschillende perspectieven geanalyseerd (Asbeek Brusse en Van Montfoort, 2012). Het perspectief van het individuele huishouden, en hoe beleid en regelgeving op huishoudniveau kunnen cumuleren, is daarbij tot nu toe onderbelicht gebleven. Zo is het verstandig om werknemers pensioen te laten opbouwen en om woning-eigenaren hun hypotheek (gedeeltelijk) te laten aflossen, maar dit leidt op huishoudniveau tot onbedoelde verschillen in besteedbare inkomens na pensionering van huurders en bezitters van een eigen woning. Daar komt bij dat veel regelingen op de terreinen van pensioen, wonen en zorg een balans zoeken tussen keuzevrijheid en maatwerk enerzijds, en de bescherming tegen verkeerde keuzes en het voorkomen van externe effecten anderzijds. Een aantal ontwikkelingen doet deze balans verschuiven. In het licht van deze trends en vanuit het perspectief van het huishouden ontwikkelen we een integraal kader voor het combineren van pensioen, wonen en zorg. Dit kader helpt de belanghebbenden positie in te nemen op een aantal fundamentele afdrukken.

BEHOEFTE, FUNCTIES EN INSTRUMENTEN

Bij hun financiële planning over de levensloop gebruiken huishoudens verschillende instrumenten. Deze instrumenten vervullen functies om in de onderliggende behoeften van huishoudens te voorzien.

Behoeften

De economische theorie stelt dat het spreiden van consumptie welvaartsverhogend is (Morduch, 1995). Dit geldt niet alleen voor het spreiden over de tijd, maar ook voor het omgaan met onzekere gebeurtenissen in de vorm van

idiosyncratische schokken en systematische risico's. Deze drie redenen voor het spreiden van consumptie staan impliciet of expliciet aan de basis van de financiële planning van huishoudens (figuur 1). Idiosyncratische en systematische risico's komen soms samen voor. Zo hangt het risico op werkloosheid af van zowel het individu als de conjunctuur. Naast deze behoeften voor de invulling van financiële planning kunnen huishoudens een intrinsieke voorkeur voor keuzevrijheid hebben, of een behoefte om ontzorgd te worden.

Functies

Huishoudens kunnen in principe via de drie functies sparen/lenen, verzekeren en beleggen invulling geven aan deze primaire behoeften (figuur 1). Sparen en lenen voorzien in het spreiden van consumptie over de tijd. Verzekeren is in beginsel het middel voor het opvangen van idiosyncratische schokken, vanwege de wet van de grote getallen. Voorzorgsparen kan hier ook een rol in spelen. Systematische risico's zijn schokken voor de samenleving als geheel; deze zijn niet op te lossen met verzekeren maar financiële markten verhandelen wel sommige van deze risico's. Beleggen maakt het mogelijk om een optimaal profiel voor systematische risico's te selecteren, waarbij risicopremies de beloning zijn voor het overnemen van risico.

Instrumenten

Bestaande instrumenten op het gebied van pensioen, wonen en zorg combineren vaak verschillende functies van financiële planning (figuur 1). Pensioenregelingen bijvoorbeeld helpen huishoudens te sparen voor de oude dag, maar incorporeren vaak ook een verzekering tegen arbeidsongeschiktheid en voor nabestaanden bij vroegtijdig overlijden. Verder biedt de annuïtaire uitkering een langlevensverzekering. Het pensioenvermogen wordt bovendien belegd om te kunnen profiteren van premies op systematische risico's.

Een ander instrument betreft de eigen woning. Met het bezit van een eigen woning loopt men systematisch huizenmarktrisico en het aflossen van de hypotheek draagt bij aan vermogensvorming (sparen). Ook dekt een eigen huis mensen in tegen huurinflatie. Een afgelost huis is bovendien een vorm van langlevensverzekering: woondiensten

kunnen worden genoten zo lang men leeft, zonder zorgen of er genoeg spaargeld is om de huur te betalen. Sommige mensen beschouwen het vermogen in de woning ook als spaarpot voor het geval ze op latere leeftijd meer zorg nodig hebben dan vanuit de publieke verzekering wordt vergoed.

Voor zorgverzekeringen geldt in mindere mate dat ze functies combineren; ze beschermen primair tegen de kosten ten gevolge van idiosyncratische gezondheidsschokken. Wel kan het zinvol zijn om individueel bij te sparen ten behoeve van persoonlijke ondersteuning en andere extra luxe bij ouderdomskwalen.

Financiële planning is complex omdat instrumenten verschillende functies combineren (figuur 1). De verschillende instrumenten dienen bovendien op elkaar te worden afgestemd om huishoudens in staat te stellen optimaal in hun financiële behoeften te voorzien. Dit voorkomt dat te veel of te weinig wordt gespaard, verzekerd of belegd. De mogelijkheden voor onderlinge afstemming zijn echter nu nog beperkt.

IMPERFECTIES

Beleid op de terreinen van pensioen, wonen en zorg combineert niet alleen verschillende functies maar moet ook rekening houden met imperfecties in individuele besluitvorming en op markten.

Individueel falen

Huishoudens weten niet altijd wat ze willen. Bovendien ontberen ze vaak de cognitieve capaciteiten en een voldoende vooruitziende blik om risico's goed in te kunnen schatten en te bepalen wat het beste bij hun wensen past. Verder ontbreekt soms voldoende wilskracht om optimale beslissingen te implementeren. Zo sparen mensen uit zichzelf vaak onvoldoende voor hun pensioen. Het bestrijden van imperfecte individuele besluitvorming door het delegeren van keuzen aan anderen is complex omdat de agent niet automatisch in het belang van de principaal handelt. Het samenspel van cognitieve en morele beperkingen van de mens resulteert dan ook in een complexe problematiek bij financiële beslissingen over de levensloop.

Marktfalen

Financiële markten verhandelen niet of nauwelijks relevante systematische risico's, zoals (loon)inflatie of langlevensrisico. Verder werken verzekeringsmarkten vaak niet optimaal vanwege asymmetrische informatie en de daarmee samenhangende averechtse selectie. Ook genereren individuele beslissingen soms externe effecten voor anderen. Zo kan individuele keuzevrijheid de solidariteit in verzekeringskringen aantasten als de verzekeraar de risico's niet goed kan prijzen vanwege een gebrek aan informatie over de risicokarakteristieken van betrokkenen. Verder kunnen huishoudens die weinig sparen op hoge leeftijd een beroep doen op inkomensafhankelijke voorzieningen die gefinancierd worden door anderen. Tot slot kan de maatschappij uitkomsten als suboptimaal beschouwen omdat de maatschappelijk gewenste inkomensverdeling niet tot stand komt.

Afruil tussen keuzevrijheid en individueel en marktfalen

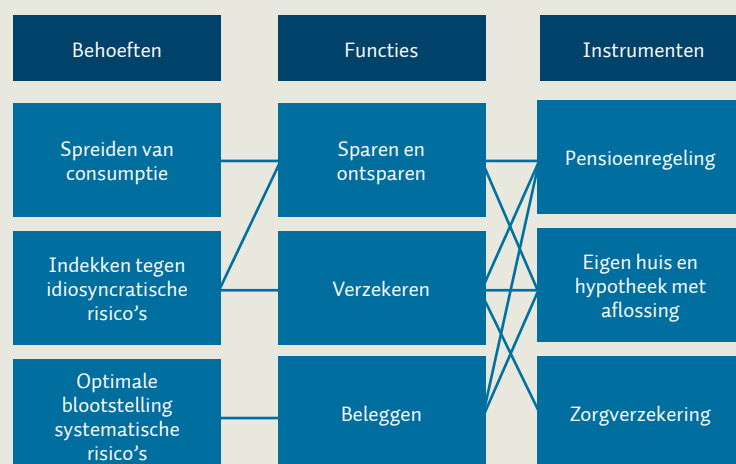
De instrumenten moeten een balans vinden tussen ruimte voor keuzevrijheid en maatwerk enerzijds en het beperken van individueel falen en externe effecten van individuele keuzes als gevolg van marktfalen. Keuzevrijheid heeft niet alleen intrinsieke waarde maar stelt huishoudens ook in staat om hun financiële planning af te stemmen op hun eigen specifieke omstandigheden. Individuen beschikken immers meestal zelf over de beste informatie over hun eigen situatie en behoeften. Daartegenover staat echter dat mensen 'ontzorgd' willen worden als het om complexe financiële beslissingen gaat. Veel mensen realiseren zich terdege dat ze expertise missen en fouten maken. De spanning tussen individuele keuzevrijheid en de wens om gedragseconomische problemen te beperken uit zich mede in de afruil tussen liquiditeit en zelfbinding. Meer liquiditeit stelt huishoudens in staat om beter om te gaan met tegenslagen. Maar het maakt het ook mogelijk toe te geven aan de verleiding om te snel te consumeren ten koste van de toekomstige levensstandaard.

KNELPUNTEN

Een aantal ontwikkelingen versterkt de wenselijkheid om pensioen, wonen en zorg op elkaar af te stemmen (kader 1). Bovendien verschuift door deze trends de afruil tussen keuzevrijheid en maatwerk enerzijds en bescherming tegen verkeerde keuzen en externe effecten anderzijds; de waarde van individuele differentiatie met meer op maat gesneden regelingen neemt toe. Vanuit de optiek van het bestrijden van individueel falen en marktfalen blijven tegelijkertijd argumenten voor het beperken of begeleiden van individuele keuzen onverminderd geldig.

We bespreken een aantal concrete knelpunten. We maken daarbij weer een onderscheid tussen de drie primaire behoeften van huishoudens bij financiële levensloopplanning: intertemporeel spreiden van consumptie, indekken tegen idiosyncratische schokken en omgaan met systematische risico's.

Financiële planning van huishoudens: behoeften, functies en instrumenten **FIGUUR 1**

Trends

KADER 1

MEER VERSCHILLEN, MAAR STRAKKERE REGELS

Individueen verschillen steeds meer in arbeidscarrière, wooncarrière en huishoudsamenstelling. Hierdoor is er meer behoefte aan differentiatie. Tegelijkertijd zijn echter de regels voor de financiering van de eigen woning verscherpt. Hierdoor sparen woningbezitters meer via hun eigen woning. Door de geringe liquiditeit van dit vermogen kunnen huishoudens minder makkelijk onverwachte schokken opvangen.

MEER RISICO'S VOOR HUISHOUDENS

Risico's verschuiven van de overheid naar het individu, waardoor huishoudens aan grotere onverzekerbare idiosyncratische risico's blootstaan. Het gaat bijvoorbeeld om versoberingen in sociale zekerheid en de publiek gefinancierde zorg en ondersteuning. De groei van flexibele arbeidsrelaties (zoals zzp'ers) vergroot de blootstelling aan idiosyncratische risico's (en ook aan systematische risico's). Minder werkenden bouwen verplicht aanvullend pensioen op en vallen onder de werknemersverzekeringen. Ook staan huishoudens aan grotere systematische risico's bloot. Door het toenemend eigenwoningbezit zijn huishoudens gevoeliger voor vastgoedrisico's. Bovendien liggen de risico's van pensioenregelingen steeds meer bij de huishoudens. Dit is het gevolg van de vergrijzing van het deelnemersbestand van pensioenfondsen waardoor het instrument van de premie bot wordt bij het opvangen van schokken. Maar ook de verschuiving van uitkeringsregelingen naar premieregelingen speelt een rol. Externe risicodragers – zoals werkgevers – trekken zich steeds meer terug.

VERANDERENDE MAATSCHAPPIJ

Digitalisering biedt meer mogelijkheden voor maatwerk, transparantie en keuzevrijheid tegen acceptabele kosten. Ook maakt digitalisering betere beprijzing van keuzen mogelijk. Deze mogelijkheden maken huishoudens bovendien veeleisender voor wat betreft informatie en regie over de eigen specifieke situatie. Minder vertrouwen in instituties vergroot de intrinsieke waarde van individuele keuzevrijheid. Dat geldt zelfs als blijkt dat mensen daar in de praktijk nauwelijks gebruik van maken.

Over- en ondersparen over de levensloop

Een belangrijk knelpunt is dat veel huishoudens hun spaarambitie niet goed kunnen afstemmen op hun specifieke situatie in de verschillende domeinen. Daarmee is het lastig consumptie optimaal te spreiden over de levensloop. Zeker voor jonge gezinnen kunnen verplichte besparingen hoger zijn dan gewenst, bijvoorbeeld vanwege de kosten van kinderen en een lager inkomen vanwege zorgtaken.

Ook huishoudens met een koophuis die hun hypotheek aflossen en tegelijkertijd participeren in een pensioenregeling, sparen soms meer dan nodig om hun levensstandaard na pensionering voort te kunnen zetten. Dat geldt zeker nu nieuwe hypotheekrenteaftrek in box 1. Als de hypotheek op de eigen woning op pensioendatum is afgelost, zijn de woonlasten veel lager en is een lager pensioen genoeg voor dezelfde levensstandaard. Veel huishoudens met een eigen woning en een aanvullend pensioen komen uit op een vervangingsratio van boven de honderd procent als rekening gehouden wordt met lagere woonlasten (Knoef *et al.*, 2015).

Kopers met een aflossingsvrije hypotheek en huurders hebben na pensionering nog steeds woonlasten. Voor hen is dus een relatief hoge pensioenambitie wenselijk. Dat geldt zeker nu de financiële verantwoordelijkheid voor de minder noodzakelijke (ouderen)zorg naar huishoudens verschuift. Van Ewijk en Mehlkopf (2015) laten zien dat huishoudens die te veel of te weinig sparen aanzienlijke welvaartsverliezen kunnen ervaren, in de orde van drie tot vijf procent van het levensloopinkomen.

Liquiditeit en idiosyncratische schokken

Een ander knelpunt is de beperkte liquiditeit van veel spaarvormen. De nadruk

ligt in ons land op het verplicht dan wel fiscaal gestimuleerd opbouwen van illiquide vermogensvormen. Vrije, liquide voorzorgbesparingen liggen op een laag niveau (Parlevliet en Kooiman, 2015) waardoor mensen minder goed op schokken kunnen reageren en consumptie van huishoudens in Nederland relatief veel fluctueert (Lukkezen en Elbourne, 2015). Zo kunnen mensen van wie de woning door een daling van de prijs 'onder water staat' moeilijk reageren op een relatiebreuk of inkomensverlies door werkloosheid, ook al hebben ze een aanzienlijke pensioenaanspraak opgebouwd. Dit schaadt de flexibiliteit van de arbeidsmarkt.

In de uitkeringsfase hebben eigenwoningbezitters weinig mogelijkheden om het woningvermogen aan te wenden voor (zorg)consumptie zonder daarvoor te verhuizen. Ook pensioendeelnemers zonder overig vermogen hebben weinig liquide middelen om risico's op te vangen. Pensioenen moeten worden uitgekeerd als een levenslange annuïteit. Hiermee is het langlevensrisico volledig verzekerd, maar kunnen onverwachte schokken minder goed opgevangen worden.

Risicoprofiel beleggingen

Het afstemmen van beleggingsprofielen van pensioenen op de risicovoorkeuren van huishoudens wint aan belang nu beleggingsrisico's van pensioenbesparingen steeds meer bij de deelnemers liggen. Ook zou er rekening gehouden kunnen worden met ander beschikbaar vermogen bij huishoudens. Voor huizenbezitters zou bijvoorbeeld minder in vastgoed kunnen worden belegd omdat zij al veel huizenmarktrisico lopen. Uitkeringsregelingen bieden echter niet of nauwelijks ruimte voor maatwerk in het beleggingsbeleid. Er is immers sprake van een 'one-size-fits-all'-beleggingsbeleid.

ROUTEKAART

Om aan de specifieke knelpunten tegemoet te komen, schetsen we langs twee dimensies een routekaart voor hervormingen. De eerste dimensie (horizontaal in figuur 2) is de gewenste mate van differentiatie tussen huishoudens, bijvoorbeeld in pensioenambitie, liquiditeit en beleggingsvormen. Er bestaat hierbij een afruil tussen betere afstemming op het individu en de kosten daarvan in termen van complexiteit en uitvoerbaarheid. Differentiatie vraagt bovendien om goede beprijzing, om te voorkomen dat de verzekeringssolidariteit wordt aangetast. De tweede dimensie (verticaal in figuur 2) is hoe differentiatie wordt bereikt: door de aanbieder ('maatwerk') of het individu ('keuzevrijheid'). In het eerste geval stemt de aanbieder het product af op de individuele kenmerken; in het tweede geval zorgt het individu daar zelf voor. Factoren die een rol spelen bij de wenselijke positie op deze dimensie zijn de beschikbaarheid voor de aanbieder van persoonlijke informatie over het individu, de waarde die de deelnemer hecht aan privacy, het vertrouwen van de deelnemer in de aanbieder, de financiële expertise van de deelnemer en de mogelijke ervaring van keuzestress door de deelnemer. De meeste trends wijzen in de richting van meer differentiatie. Maar het toenemende aantal zzp'ers zonder pensioenvoorziening vraagt om meer dwingende vormen van pensioenvoorziening voor (delen van) deze groep. Figuur 2 geeft aan dat meer differentiatie om meer keuzevrijheid of om meer maatwerk vraagt.

De keuze tussen maatwerk en keuzevrijheid is niet zwart-wit maar er is sprake van een glijdende schaal. Combinaties van maatwerk en keuzevrijheid zijn mogelijk. Zo kan de aanbieder een zo goed mogelijke *default* (standaard) zetten op basis van de hem bekende informatie over het individu. Individuen kunnen echter afwijken van deze standaard. Op deze manier hoeven deelnemers niet te kiezen maar kunnen ze wel zelf het heft in handen nemen. Ook kan de aanbieder niet alleen een default, maar ook een bandbreedte bepalen waarbinnen het huishouden in beperkte mate van deze default kan afwijken.

CONCLUSIES

Vanuit de optiek van het huishouden dienen de hoeveelheid besparingen en de blootstelling aan risico's in de domeinen pensioen, wonen en zorg beter op elkaar te worden afgestemd. Er zijn verschillende varianten denkbaar die huishoudens in staat stellen om consumptie beter te spreiden over de tijd, bijvoorbeeld door de pensioenambitie afhankelijk te maken van het al dan niet aflossen van een hypotheek (Bart *et al.*, 2016; Treur, 2015). Ook zijn er mogelijkheden

LITERATUUR

Asbeek Brusse, W. en G.J. van Montfoort (2012) *Wonen, zorg en pensioenen. Hervormen en verbinden*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Bart, F., B. Boon, L. Bovenberg, C. van Ewijk, N. Kortleve, E. Rebers en M. Visser (2016) De routekaart naar een meer integrale benadering van wonen, zorg en pensioen. *Netspar Occasional Paper*, 2016(01).

Bouman, K. en T. Kocken (2014) *Marktrisico-delend versus individueel pensioen. Replicatie van een collectief FTK pensioen*. Rotterdam: Cardano.

Ewijk, C. van, en R.J. Mehlkopf (2015) Kosten en baten van keuzevrijheid in pensioenen. *ESB Dossier*, 100(4703S), 55–60.

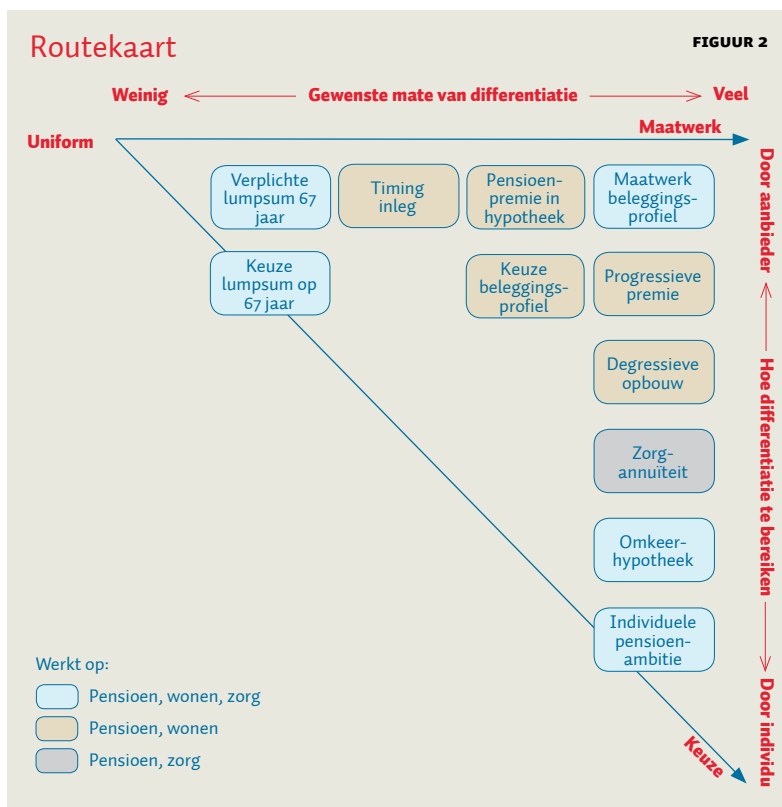
Knoef, M., J. Been, K. Caminada en K. Goudswaard (2015) Veel variatie in de pensioenopbouw van Nederlandse huishoudens. *Netspar Brief*, 2 april.

Lukkezen, J. en A. Elbourne (2015) Vermogensopbouw bepalend. Beleid beïnvloedt volatiliteit. *CPB Policy Brief*, 2015(03).

Morduch, J. (1995) Income smoothing and consumption smoothing, *Journal of Economic Perspectives*, 9(3), 103–114.

Parlevliet, J. en T. Kooiman (2015) De vermogensopbouw van huishoudens: is het beleid in balans? *DNB Occasional Studies*, 13(1).

Treur, L. (2015). *Werken, leren en pensioneren: op weg naar meer flexibiliteit?* Rabo Research Economisch Onderzoek, 28 december.

om de liquiditeit van vermogens te verbeteren zodat schokken beter kunnen worden opgevangen, bijvoorbeeld door het verzilveren van het vermogen in de eigen woning (Bart *et al.*, 2016). Voor de meeste oplossingsrichtingen geldt dat ze zowel via maatwerk als via keuzevrijheid vorm zijn te geven, zoals figuur 2 voor een aantal ervan illustreert.

Combinaties tussen wonen en pensioen lijken voornamelijk meer voor de hand te liggen dan die tussen zorg en pensioen. Zowel bij wonen als pensioen vindt er vermogensvorming plaats, terwijl de zorg nog grotendeels collectief verzekerd is, mede omdat het marktfalen groter is. De risico's voor huishoudens op dit terrein zijn daarom nog beperkt.

Het kabinet heeft aangegeven meer persoonlijke pensioenvermogens te willen verkennen. Dit maakt nieuwe combinaties mogelijk met andere domeinen. Met meer differentiatie kan er beter ingespeeld worden op persoonlijke voorkeuren en omstandigheden, maar het kan ook resulteren in meer externe effecten, keuzestress, verkeerde keuzen en hogere kosten. In dit artikel zijn de afruilen tussen een meer libertair of meer paternalistisch beleid geschetst. Het is nu aan de belanghebbenden om een positie te bepalen op deze afruilen.

In het kort

- ▶ Pensioen, wonen en zorg worden vaak afzonderlijk bekeken, waardoor huishoudens vaak teveel of te weinig sparen of risico nemen
- ▶ Vanuit huishoudperspectief ontstaat meer zicht op een betere afstemming van pensioen-, woon- en zorginstrumenten op de behoeften van huishoudens
- ▶ Daarbij kan beleid zich aanpassen aan de groeiende behoeftenverschillen tussen huishoudens middels meer maatwerk of keuzevrijheid